

"SHARYAR" DÁSTANINDA ALĠIS, PÁTIYA, ĠARGÍS MOTIVLERINIŇ KÓRKEM TALQILANWI.

*Abdimuratov Levitan Aymuratovich
Qaraqalpaq ádebiyatı kafedrası erkin izleniwshisi
Nókis mamleketlik pedagogikalıq instituti*

Qaraqalpaq xalıq awızeki dóretiwshiligi xalqımızdıń kóp ásirlik tariyxıy, mádeniy, ádep-ikramlılıq hám ruwxıy tájriybeleriniń kórinisi bolıp tabıladı. Bul dóretiwshilik miyras xalıq oy-pikiriniń, arızw-niyetleriniń ayqın kórinisi bolıp xızmet etedi. Dástan janrı bolsa xalıq awızeki dóretiwshiliginiń eń áyemgi hám keń tarqalğan túrlerinen bolıp, onda tariyxıy waqıyalar, mártlik hám sadıqlıq, muhabbat hám pidayılıq, ádillik hám jawızlıqqa qarsı gúres sıyaqlı áhmiyetli ideyalar óz kórinisin tapqan.

"Sharyar" dástanı qaraqalpaq xalıq dástanshılıǵı dástúrlerine tiyisli bolıp, óziniń teması, obrazlar sisteması hám kórkem súwretlew quralları menen ayrıqsha orın iyeleydi. Bul dástan arqalı xalıqtıń ádep-ikramlılıq normaları, ádep-ikramlılıq túsinikleri, duwanıń kúshine bolǵan isenimi, jaqsı hám jaman ámel aqıbetlerine bolǵan múnásibeti kórsetiledi.

Bul jumısımında "Sharyar" dástanındaǵı alǵıs (alqıw), ġargıs (ġargıs) hám patiya motivleri úyreniledi. Bul túsinikler xalıq awızeki dóretiwshiliginde tereń tamır jayǵan bolıp, olar arqalı xalıqtıń ómir filosofiyası, sociallıq qatnasıqlarǵa múnásibeti hám isenimleri ańlatıladı.

Xalıq awızeki dóretiwshiliginde alǵıs - bul jaqsı tilek, duwa, jaqsı niyettiń kórinisi. Xalqtıń isenimine qaraǵanda, alǵıs shın kewilden shıqsa, ol orınlanadı, yaǵnıy ámelge asırıladı. Bul xalıq awızeki dóretiwshiliginiń kóplegen janrlarında, ásirese, dástanlarda jiyi ushırasadı. "Sharyar" dástanında da alǵıs obrazları arqalı unamlı qaharmanlarǵa xalıqtıń miyrimin, olardıń iygilik isleri ushın beriletuǵın sıylıǵın bildiredi.

"Sharyar" dástanındaǵı tiykarǵı obrazlardıń biri bolǵan Sharyar, hadal hám ádalatlı, watandı súyiwshi jigit sıpatında súwretlenedi. Ol xalıq ushın gúresedi, jawızlarǵa qarsı shıǵadı. Onıń bunday unamlı háreketleri ushın turaqlı túrde aqsaqallar, ata-analar yamasa xalıq tárepinen alǵıslar aytıladı:

"Áwmetiń ashıq bolsın, áy Sharyar,
Qasınnan joǵalmasın hadal yar.
Jurt tınıshlıǵın tilegen jigitke,
Táńri bersin kúsh, bereket, sabır"

Bul jerde alǵıs tek tilek emes, al xalıqtıń ádep-ikramlılıq normaları, qádiriyatları qanday bolıwı kerekligin kórsetiwshi qural sıpatında paydalanılǵan. Alǵıstıń kúshi - onıń xalıq tilinen, shın júrekten shıǵıwında.

"Áy jigit, qálbiń taza, nietiń pák,
Saǵan ırza bolsın jer hám kók.
Doslarıń saǵan sadıq bolsın hár dem,
Jolıń ashıq bolsın hár zaman. "

Solay etip, alǵıs dástanniń ruwxıy-estetikalıq sistemasın bayıtadı, obrazlar dúnyasın ruwxıy jaqtan tolıqtıradı. Alǵıs - bul xalıqtıń úmiti, keleshekke bolǵan iseniminiń kórinisi.

Ĝargıs - xalıq awızeki dóretiwshiliginde jawızlıqqa qarsı ayılatuđın ĝargıs, jaman tilek, jazalaw nietindegi bildiriw. Qaraqalpaq xalıq iseniminde ĝargıs oğada awır jađdaylarda ayıladı. Bul dástanlarda ádette qıyanet, zulımlıq, nadanlıq, satqınlıq etken shaxslarğa qarsı qollanıladı.

"Sharyar" dástanında ĝargıs elementleri, ásirese, jawızlar tárepinen islenetuđın hiyle-tásil, jazıqsızlarğa islenetuđın zulımlıq fonında kórinedi. Máselen, Sharyarğa qarsı hiyle uyımlastırğan, onıń abırayın tómenletiwge urınğan satqınlar, kúnshillerge xalıq yamasa qaharmanlar tárepinen ĝargıs jawıladı:

"Ey jaman nietli, qálbi qara,
Qılađındı kórseter bir kúni isi.
Sađan bolsın hár minutta jaza, bále,
Jasađıń, bolsın árman, ĝala."

Ĝargıs dástannıń dramalıq kúshin arttıradı, waqıyalarğa emocionallıq ırđaq beredi, oqıwshınıń ádillik sezimin qozđaydı. Xalıq awızeki dóretiwshiliginde ĝargıs tek ĝana ĝargıs emes - ol ádep-ikramlılıq ólshemi, jámiechiliktiń sociallıq bahası bolıp tabıladı.

Patiya - dástanlardıń juwmađında ushırasatuđın, ótmish waqıyalardan sabaq shıǵaratuđın, xalıqtı jaqsılıqqa shaqıratuđın, jawızlıq aqibetlerin kórsetetuđın ulıwmalastırıwshı kórkem qural bolıp tabıladı. "Sharyar" dástanınıń juwmađında patiya elementi áyne usınday wazıypanı atqaradı:

"Jaqsılıq et - qaytar doslıq penen,
Jamanlıq bolsa, keter jaman ólen.
Sharyar sıyaqlı ádil bol,
Sonda Táńritaala sađan jol ashıp bersin."

Bul qatarlar arqalı dástan óziniń tiykarǵı ideyalıq bađdarın - ádillik, jaqsılıq, hadallıqtı úgit-násiyatlaydı. Pátiya arqalı avtor tek waqıyalardı juwmaqlap ĝana qoymastan, al oqıwshıǵa ruwxıy sabaq, turmıslıq másláhát beredi. Bul bolsa dástandı tek kórkem emes, al tárbiyalıq, ađartıwshılıq shıǵarmaǵa aylandıradı.

Pátiya motivi "Sharyar" dástanında xalıq awızeki dóretiwshiliginiń eń áhmietli funkciyalarınan biri - ádep-ikramlılıq-tárbiyalıq wazıypanı atqaradı. Ol oqıwshını ótmish waqıyalardan sabaq alıwǵa, jaqsı joldı tańlawǵa shaqıradı.

Juwmaqlastırıp aytqanda "Sharyar" dástanı - xalıq awızeki dóretiwshiliginiń dúrdanaları bolıp, onda xalıqtıń tariyxıy yadı, ádep-ikramlılıq kózqarasları, turmıslıq tajiriybesi jámlengen. Dástan arqalı biz xalıqtıń ádillik, jaqsılıq, hadallıqqa bolğan isenimi hám múnásibetin anılaymız.

Alǵıs - dástan qaharmanlarına bolğan xalıqtıń mehir-muhabbatınıń, unamlı háreketlerine berilgen sıylıqtıń belgisi. Ĝargıs bolsa dástannıń ulıwmalastırıwshı juwmađı bolıp, oqıwshını sabaq shıǵarıwǵa, jaqsılıqtı ulıǵlawǵa shaqıradı.

Bul elementler dástannıń kórkemlik qunın arttırıw menen birge, onıń tárbiyalıq áhmietin de belgileydi. "Sharyar" dástanı arqalı xalqımızdıń ruwxıy qádiriyatları, ádep-ikramlılıq normaları, insanıylyq túsiniǵi ayqın kórinedi.

Ádebiyatlar:

1. Sirojiddinov, S. Qaraqalpaq xalq dostonchiligi. - T.: Fan, 1978.
2. Shodmonov, M. Qaraqalpaq xalq dostonlari poetikasi. - T.: Fan, 1995.
3. "Sharyar" dástanı. - T.: Jazıwshı, 1975.
4. Yusupova, D. Osnovı narodnogo ustnogo tvorchestva. Universitet, 2001.